

Knallraudt: Det er heilt usannsynleg at den uutdanna arbeidaren har hundre hyllemeter bøker om teoretisk sosialisme. Men det er

FAKKELLEN I DALEN

REPORTASJE

JENS KIHL

nasjonalbiblioteket i Paris står tidsskriftrekka «Sozialistische Auslandspolitik», som blei redigert av tyskaren Paul Breitscheid mellom 1915 og 1918. Det finst berre eitt anna eksemplar av samlingen i verda: På Rjukan, i djupet av Telemark. Her står hefta saman med tusenvis av andre sosialistisk funderte bøker, tidsskrift og hefte, gjevne ut over heile Europa i mellomkrigstida. Til saman utgjer dei nesten hundre hyllemetrane «Det røde bibliotek», ei av verdas største samlinger sosialistisk litteratur frå mellomkrigstida, med vekt på teoretisk sakprosa.

Korleis kunne vesle Rjukan, med si lågt utdanna arbeidarbefolking, bli heimstad for denne monumentale bokheimen?

Bok for flasker

Vi må tilbake til 1914 for å finne svaret. Ute i Europa herja den første verdskriga, og den unge staten Noreg var på denne tida så dårleg stilt at vi felkk u-hjelpe frå Argentina. Men i den splitter nye byen Rjukan, som var under full oppbygging rundt kraftverk og salpeterfabrikk, skulle ikkje krig og motgangstider stoppe den gryende arbeidarrørsla.

Dei hadde året før bestemt seg for å etablere ei folkeboksamling, og gjekk saman med andre lag og foreningar på Rjukan. Lokalsamfunnet var på denne tida prega av streikar og lockoutar som kunne vere i månadsvis, og arbeidarane ønskte å få ein stad der dei hadde tilgang til bøker. «Ti kunnskap er magt, husk

det, du arbeider», forkynnte streikeleiaren Adolf Foerster i arbeidaravisa Bratsberg-Demokraten i 1911. Både han og andre leiande folk i arbeidarrørsla håpa at boka kunne erstatte flaska for arbeidsfolk. Sjølv om det var fagforeiningane som stod for opptakta til biblioteket, kom samlinga raskt på kommunale hender, for berre slik kunne ein få rett til statstilskot.

Denne bakgrunnen, eit arbeidarinntatt bibliotek i kommunalt eige, kan forklare noko av det unike ved korleis «Det røde bibliotek» kunne oppstå – eit offentleg bibliotek med sosialistisk profil. Tom Nilsen skriv i årboka «Telemarkhistorie 2008» at biblioteket allereie frå starten kan ha vore meir av eit arbeidarbibliotek enn eit folkebibliotek.

Ut mot verda

Rjukan var på den tida ein temmeleg isolert stad: Sjølv om byen vaks med rekordfart i takt med industrietableringa til Norsk Hydro, snakkar vi om ein by som låg – og ligg – bortgøymd til, mellom høge fjell og djupe innsjøar. Eit bibliotek ville opne byen i Vestfjorddalen mot verda, håpa fagforeiningane.

7. november 1914 opna biblioteket med om lag tusen bokverk i Såheim Folkets hus. Men skikkeleg fart på sakene blei det ikkje for Henrik Hjartøy kom til byen. Han blei tilsett som biblioteksjef i 1917, og må ha vore ein fyrt med stort pågangsmot. Om dagen dreiv han biblioteket, og om kvelden skreiv han brev Europa rundt for å tilgje etter bøker, tidsskrift og brosjyrar han ikkje hadde budsjett til å kjøpe inn. I tillegg gjekk han hardt på kommunestyret for å få ein betre bibliotekbygning.

Resultatet stod klart i 1924: Eit monumental bygg på torget i

DET RØDE BIBLIOTEK

■ «Det røde bibliotek» på Rjukan i Telemark er ei av verdas største samlinger sosialistisk litteratur frå mellomkrigstida.

■ Kjelder: Artikkelen «Det røde bibliotek» av Tom Nilsen, trykt i årboka Telemarkhistorie 2008. Femtiårskskriftet for Rjukan Bibliotek, gjeve ut i 1964. Rjukan Arbeiderblad 23.6.12, 10.5.14 og 8.11.14. Telemarksavisa 24.11.10 og 07.11.14. «Innkjøpsordnogene – en sterkt kulturpolitikk», gjeven ut av ABM-utvikling 2009. Artikkelen «Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek gjennom 100 år» i årboka Arbeiderhistorie 2008. Tinn kommunes heimesider, snl.no, Wikipedia, Nasjonalbibliotekets folkebibliotekstatistikk.

■ Takk til: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek og Per Espeland, fyrstebibliotekar ved Rjukan bibliotek.

■ Jens Kihl er politisk journalist i Klassekampen.

Rjukan teikna av Nicolay Astrup, til den nette sum av 500.000 kroner, ein pris som skapte ramaskrik i eit samfunn der dei fleste skattebetalearane ikkje var spesielt velståande. Hjartøy sje palace fekk tilnamnet lakkskoen. Ein seinare ordførar kunne slå fast at lakkskoen hadde blitt ein brukssko for dei bokhunge innbyggjarane i Tinn.

Årringar på ein stubbe

No kunne Hjartøy verkeleg realisere sin draum. Og kva var det han fylte huset med? Det var variert: Bøker og tidsskrift på dei skandinaviske språka, fransk, tysk og engelsk, og dei krinsa tematisk gjerne rundt meir teoretiske drøftingar av ulike formar for sosialisme og radikale ståstadar.

BOKHEIM: Rjukan blei i mellomkrigstida heimst

Vidare kan ein lese boksamlinga nesten som årringane på ein stubbe: I takt med at arbeidarrørsla heime og ute breiddde seg ut og fatta interesse for nye felt, blei også stadig nye tema innlemma i samlinga. Kvinnekamp, pasifisme, landbruk, fredspolitikk og mange andre felt blei gjort tilgjengelege for innbyggjarane i Tinn. Det strymde både enkle pamflettar og viktigare verk til Telemark, ikkje minst frå Tyskland.

Her heimefrå finn ein viktig dokumentasjon på den syndikalistske rørsla i Noreg, i tillegg til fascinerande innslag: Kva skal ein eigentleg seie om at nordmenn ei tid kunne halde bladet Arbeider-espe-

Dei ville sjå på seg sjølve som ein opplyst klasse, og då måtte dei også erobre bøkenes verd.

darklassen på Rjukan for hundre år sidan skulle seg også heilt sant.

ad for «Det røde bibliotek», eit offentleg bibliotek med sosialistisk profil. Her er lesesalen i 1954. FOTO: ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

rantisten, som spesialiserte seg på kombinasjonen klassekamp og (grammatisk vakre, men litt upraktiske) konstruerte språk?

Og prosjektet berre vaks og vaks. Tinn kommune er ganske stor, over 2000 kvadratkilometer, og Rjukan var på det meste ein by med 12 000 innbyggjarar. Likevel må det reknast som temmeleg ambisiøst at biblioteket på det meste hadde 12 avdelingar. Og tinnndølane støtta opp om biblioteket sitt: Tinn låg lenge heilt i landstoppen på utlånsstatistikken. Den dag i dag lårer innbyggjarane dobbelt så mange bøker som landsnittet, og tredje mest i Telemark.

Kanskje blei ikkje alle dei tyngste titlane mykje utlånt. Men denne samlingen seier likevel noko om nesten grenselause ambisjonar på vegner av arbeidarklassen. Eller meir presist, ein arbeidarklasse som etablerte slike ambisjonar på vegner av seg sjølv. For tre veker sidan etterlyste Bjørn Ivar Fyksen arbeidarklassen i samtidslitteraturen her i

Bokmagasinet. Noko av svaret gjällar som eit ekko mellom fjellveggane på Rjukan. Sjølv om «Det røde bibliotek» først og fremst er sett saman av sakprosa, bør krafta i desse bokhyllene kunne sparke inn dagens debatt. For det blei ikkje nokon andre som ville løfte arbeidarane opp og fram. Den jobben gjorde dei for ein stor del sjølve. Dei ville sjå på seg sjølve som ein opplyst klasse, og då måtte dei også erobre bøkenes verd.

Det er ein ganske stor avstand mellom denne posisjonen og den tendensen Fyksen peikar på som rådande i dag, nemleg at middelklassen skriv om sitt eige svik mot arbeidarklassen. Også kanskje er Rjukan sjølv den beste metaforen på det som skjedde: Fem månader i året ligg byen i mørket, medan sola gøymer seg bak den kneiseende Gausatoppen. Men no har tinnndølane bygd ein solspiegel i fjellet på nordsida av byen, som samlar sollyset og sender det ned i dalen. Og kor treffer lyset? Jo, på torget, der biblioteket

ligg. Også ein mørk dal kan bade i lys om dei som bur der berre vil det nok.

«Marxistisk giftflaske»

Henrik Hjartøy meinte det var ein «grå, frøkenaktig farge» over norske bibliotek. Han svarte på sin eigen kritikk ved å byggje opp «Det røde bibliotek» på Rjukan. Den godaste Hjartøy må ha vore litt av ein type. I 19 år stod han i stillinga som biblioteksjef. Hjartøy var ein glødande Ap-mann, og var medlem av partiet frå ungdomstida. Då partiet kløyvde seg i 1923 blei han med på å stifte NKP, men gjekk to år seinare tilbake til moderskipet. På trettitalet var han leiar over Norsk bibliotekforening, og etter andre verdskriga var han styreleiar for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i 25 år, fram til han gjekk bort i 1971.

Eit varig resultat av Hjartøyrs visjonære tankar kan vi gle oss over den dag i dag: Han går for å vere ideologen bak innkjøpsordninga. Hjartøy hadde tette kontaktar heilt

inn i leiinga av Arbeidarpartiet, men også utover i Europa var det mange som kjende hans namn. Eit døme var den tyske flyktningen Herbert Frahm, som flytta til Noreg då nazistane vann valet i Tyskland i 1932. Han vitja Rjukan og Hjartøy, dei bygde ein venskap, og visiten blei gjengjeldt mot slutten av femitalet. Då hadde Frahm blitt borgarmeister i Vest-Berlin under namnet Willy Brandt.

I dag kan det å sjå skilnaden mellom ulike partia stundom kjennest som å skulle identifisere dei ulike para i ein haug med 31 nesten svare sokkar. Det har ikkje alltid vore slik. Vidkun Quisling kom frå øvre Telemark, meir presist Fyresdal. Han kjende godt til boksamlinga på Rjukan, og heldt i 1935 eit berykt føredrag over temaet «Marxismen i praksis», der hovudfjendane var Sovjetunionen – og Rjukan bibliotek.

Hjartøy ettersølgjar som biblioteksjef, motdagisten Anders Andreassen, blei av konservative Rjukan Dagblad titulert «Rjukans propagandasjef», og av Unga Høgre-klikken på Rjukan gymnas fekk biblioteket tilnamnet «Den marxistiske giftflaske». Det var vel derfor ikkje anna å vente enn at nazistane ville interessere seg for boksamlinga då okkupasjonen byrja i 1940. 5000 bøker blei beslaglagt og frakta til Oslo, men dei mest sjeldne verka fekk Andreassen gøynt unna i tårnet på Rjukan kyrkje. Eit lite bibliotekarknep blei også teke i bruk: Langtidslån. Folk som var til å stole på fekk med seg bøker heim, med melding om at utlånstida varte til landet var fritt. Etter krigen kom bøkene til rette igjen, litt etter litt. Den siste boka, «Med kronprinsparet for Norge», blei levert inn i 1996, 56 år etter utlånet.

Verdsarv

I etterkrigstida blei innkjøpspolitiken ved biblioteket, tja, meir normalisert. Det kan sjå ut til at tinnndølane lenge ikkje heilt såg kva dei hadde i ståande i hyllene sine. Dei seinare åra har lokalsamfunnet fatta ny interesse for samlinga. Stadig meir er no systematisert, og «Det røde bibliotek» er ein del av grunnlaget for at Rjukan og Notodden sjøker om UNESCO-verdsarvstatus for si industri- og arbeidarkonstellasjon. Dei tilsette kan fortelje at dei nok kjøper inn meir politisk litteratur enn eit gjennomsnittlig bibliotek, om enn ikkje like mange tyskspråklege syndikalisttidsskrift som i mellomkrigstida. Spør du om å bli vist rundt i samlinga, er du garantert ein entusiastisk tur med formidlingsivrige bibliotekarar.

Og medan du står slik nede i samlinga, kjänner du på kor einsidig kunnskapssynet er i vår tid, som sidestiller det med akademisk kompetanse. Med desse kampskrifta på alle kanter, spør ein seg òg om arbeidarklassen og litteraturen har skilt lag for godt.

Men så går du opp trappa til lesesalen, og ser korleis plassane er fulle av nytlflyttar tinnndølar som bruker biblioteket til å lære seg norsk. Kanskje treng vi ikkje spørje kvifor arbeidarklassen ikkje er hos bokene. Kanskje sit han der, nett no. Det er ikkje berre litteraturen som lengtar etter arbeidarklassen. Arbeidarklassen treng litteraturen like mykje no som før. Men det er ikkje sikkert at han ser heilt lik ut som i 1914.